ԱՆՁԻ ՊԱՇՏՊԱՆԱԿԱՆ ՄԵԽԱՆԻԶՄՆԵՐԻ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՅՈՒՄ ՀՈԳԵԴԻԱԳՈՍՏԻԿ ՄԵԹՈԴՆԵՐԻ ԿԻՐԱՌՄԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Կարապետյան Մ. Ա. (Երևանի պետական համալսարան,
Երևան, Հայաստան)

karapetyanmargarita111@gmail.com

Ներկայացման ամս. 28.12.2020

Գրախոսման ամս. 28.03.2021

Տպագրության ընդունման ամս. 30.03.2021

Հոգվածում նկարագրված են անձի պաշտպանական մեխանիզմները: Անդրադարձ է կատարված անձնային աճի և պաշտպանական մեխանիզմների հակադարձ համեմատական կապին: Հոգվածի արդիականությունը սերտորեն կապված է նրա բուն էության և նպատակի հետ, որն է. հոգեբանական խորհրդատվության մեջ՝ հատկապես անձի պաշտպանական մեխանիզմների ուսումնասիրման գործընթացում պետք է խստորեն հաշվի առնել հոգեդիագնոստիկ մեթոդների կիրառման առանձնահատկությունները, ձգտել, որպեսզի հոգեբանական գնահատման ճշգրիտ մեթոդները պրակտիկ թերապիայի մեջ ավելի շուտ դիտվեն որպես կանոն, քան բացառությունը կանոններից: Կարևորվում է հոգեդիագնոստիկական թեստավորման միջոցով այցելուի անձնային գծերի ու հատկանիշների մասին սկզբնական և ստույգ տեղեկատվության ստացումը: Ներկայացված է Մաք Կրայեի և Պ. Կոստայի կողմից մշակված և այժմ մարդու անձնային գծերը ամենից օբյեկտիվորեն նկարագրող «Մեծ հնգյակ» մոդելը: Այն համադրվում է անձի մութ կողմերը բացահայտող «Մութ տրիադ» եռագործոն մոդելի հետ: Նշվում է նաև սկզբնական նյութի օրիգինալության և անընդհատ կատարելագործման անհրաժեշտության մասին: Անդրադարձ է կատարված հոգեբանի կամ բարձր որակավորում ստացած անձի հոգեառանցքային առանձնահատկություններին, որոնցից ելնելով էլ մասնագետը իրավագոր է դիմացինի հոգեկան աշխարհի խճանկարը հավաքելու և տալու դրական արդյունք:

DOI: <https://doi.org/10.46991/SBMP/2021.4.1.069>

Հանգուցային բառեր. անձ, պաշտպանական մեխանիզմ, հոգեդիագնոստիկա, թեստեր, հարցարան, պրոյեկցիա:

Անձի պաշտպանական մեխանիզմների նկարագրությանը անցնելուց առաջ նշենք մի քանի գլխավոր և բոլոր մեխանիզմների համար ընդունելի սկզբունք: Հարկ է փաստել, որ գրեթե բոլոր «պաթոգեն» պաշտպանական մե-

խանիզմները ենթագիտակցական մակարդակում են գտնվում: Մեկ այլ առանձնահատկությունն այն է, որ ժամանակի հետ պաշտպանական մեխանիզմներն ենթակա են փոփոխման և ունեն ադապտիվ ֆունկցիա: Կարևոր է փաստել, որ եթե անձն ինքն իր մոտ նկատել է որևէ պաշտպանական մեխանիզմ, ապա այն այդ պահին չի կիրառվում վերջինիս մոտ: Ըստ Ֆրեյդի, երբ պաշտպանությունը շատ ազդեցիկ է դառնում, այն սկսում է գերակայել էգոյին և կրճատել վերջինիս շարժունակությունն ու ադապտացիայի կարողությունը: Վերջ ի վերջո, եթե պաշտպանական մեխանիզմը չզսպվի, էգոն ամբողջովին օղակված կլինի տագնապի կողմից:

2. Ֆրեյդն սկզբնապես առանձնացրել է պաշտպանական մեխանիզմների 7 տեսակ. ռեպրեսսիա (ճնշում, դուրս մղում), ժխտում, ռացիոնալիզացիա, ռեակտիվ գոյացություններ, իզոլյացիա, պրոյեկցիա և ռեգրեսիա [9]:

Օրինակի համար դիտարկենք ռացիոնալիզացիա պաշտպանական մեխանիզմը, որը համարվում է ոչ սովորական պաշտպանական մեխանիզմ, այլ մյուս մեխանիզմների արդարացման միջոցն ու հիմնավորումը: Այն միշտ տանում է նույն դեպքերի դասավորությանը. ծառայում է որպես ինքն իր Ես-ից իրական դրդապատճառների քողարկման միջոց, բացասական իրողությունը շտկելու կարողությունը դարձնում է դժվար իրագործելի, եթե դրա ռացիոնալ և թույլատրելի մասնաբաժինը յուրաքանչյուր շարքային, բնականոն կյանքով ապրող անձի մոտ անցնում և հասնում է սահմանաչափը: Պաշտպանական մեխանիզմի այս մեկնաբանությունը կարող է հիմք հանդիսանալ գնահատման հստակ չափորոշիչներ մշակելու համար: Վ.Ա. Նեգրիի հեղինակած «Հոգեբանական պաշտպանական մեխանիզմների հոգեդիագնոստիկական և կարգավորումը՝ որպես ուսուցմանը դիմադրության գործոն» հոդվածում անձի պաշտպանական մեխանիզմները դիտվում են որպես կենսահոգեբանական ինդիվիդուալի կայուն և փակ համակարգին խոչընդոտող ցանկացած փոփոխության վերացնող կամ կրճատող միջոցառումների մի ամբողջական համալիր: Միաժամանակ ցույց են տրված տվյալ մեթոդիկայի կիրառական ոլորտները, որոնք են պաշտպանական մեխանիզմների դիագնոստիկական, վարկածի առաջադրման համար անհրաժեշտ պրոֆիլի ստացումը, կլինիկական գրույցի ժամանակ վարկածի ստուգումը և ուսուցմանը խոչընդոտող ու արդեն բացահայտված պաշտպանական մեխանիզմների հետ հետագա աշխատանքը [6, էջ 175-180]:

Հետաքրքրական և դիտարկման արժանի է ռեգրեսիան կամ հետաճը, որը ֆրոստրացիայից խուսանալելու արդյունարար մոդել է: Սա պարզեցված վարքագծին վերադառնալու տեսակ է, երբ ֆրոստրացիայի ազդեցության տակ ունակ չլինելով առնչվել լուրջ ինտելեկտուալ խնդիրների հետ՝ մարդն իրեն տալիս է մեծ էներգիա և պատրաստվածություն չպահանջող գործունեությանը: Ռեգրեսիան կարող է լինել ժամանակավոր: Պաշտպանական մեխանիզմների երրորդ մեծ ենթախումբ անպատճառ կարելի է նշել ռեպրեսիան

կամ արտամղումը: Ֆրեյդն այս մեխանիզմը նկարագրել է, որպես հոգեկանի պաշտպանության մի միջոց, որի էությունը կայանում է գիտակցությունից ինչ-որ բանի, երևույթի վերացում, գիտակցությունից դրա՝ որոշակի հեռավորության պահպանությունը: Դժբախտաբար արտամղած ամբողջությունը մնում է ենթագիտակցական ոլորտում, գոյատևում որպես հոգու մի մասը և անձի համար շարունակում մնալ խնդիր: Շատ գիտնականներ արտամղմանն են վերագրում որոշ փսիխոսոմատիկ հիվանդություններ, ինչպիսիք են հիստերիկ նոպաները, ասթման, խոցը և այլն [9]: Հարկ է փաստել, որ կան համընդհանուր նորմեր, դաստիարակության չափանիշներ, սոցիալական ու մշակութային առանձնահատկություններ, որոնց անձն ուղղակի պարտավոր է հետևելու՝ ճնշելով մի շարք բնագոյներ և գեներտիկ հակվածություններ: Հետևաբար նման խնդրով այցելուին հոգեբաններն պետք է ճիշտ ուղղորդեն առօրյա և հասարակական շփումներում՝ հաշվի առնելով անձի ազգային պատկանելությունը, ընտանեկան դաստիարակության առանձնահատկությունները, վարվեցողության նորմերը և մի շարք այլ չափանիշներ [10, էջ 170]: Ռոմանինի այս միտքը ևս մատնանշում է այն գործոնները, որոնք կարիք ունեն հստակ արձանագրման: Կլինիկական գրույցը ևս կարող է ներառվել հոգեբանական խորհրդատվության մեջ: Այն անց է կացվում ոչ միայն կլինիկայի, այլև սովորական այցելուի հետ, և միտված է առավելագույնս բացահայտելու անձի ինդիվիդուալ հատկանիշները, տեղեկատվություն ստանալ վերջինիս կենսափորձի, գիտակցության ու ենթագիտակցության մասին: Ուսումնասիրության ընթացքում մասնագետը անձի վարքի ու առանձնահատկությունների վերաբերյալ վարկածներ է առաջ քաշում և ստուգում: Վարկածների ստուգման համար մասնագետը կարող է փորձարկվողին տալ թեստեր և տարաբնույթ առաջադրանքներ [15]: Վերջինիս և օբյեկտիվ գրույցի միջև կարելի է զուգահեռներ անց կացնել և համադրել յուրաքանչյուրի բացահայտող էությունը այցելուի հետ կատարվող աշխատանքի ընթացքում: Զրույց վարողը պետք է հետաքրքրի և վստահություն ներշնչի պատասխանողին, լսի նրան, ֆիքսի պատասխանները: Այդ ընթացքում գրույց վարողը պետք է խուսափի այցելուին որևէ հնարավոր պատասխանի հուշումից, բացառի իր իսկ սուբյեկտիվ սխալի ի հայտ գալը: Զրույցի վարման բարդությունը գրույցի ամբողջ ընթացքում վարողի և պատասխանողի միջև հաստատված կապի պահպանման կարողությունն է: Պատասխանողին գրույցի ընթացքում խթանելու համար, հայտնի են բազմապիսի հնարքներ, որոնցից կարելի է նշել գրույցը վարողի կողմից հավանության նշանը, կարճ դադարների կիրառությունը, մասնակի անհամաձայնությունը, ոչ ճիշտ ասվածի կրկնության ճշտումը, հակասական պատասխանների մատնանշումը, վերջին խոսքերի կրկնությունը և այլն [16]:

Աննա Ֆրեյդի կողմից առաջ բերված և նրա իսկ կարծիքով առավել դժվար բացահայտելի ու հետաքրքրական է սուբլիմացիան: Այս պաշտպանա-

կան մեխանիզմի դեպքում անձն ընտրում է իրեն անհանգստացնող և անլուծելի խնդրի շուրջ ապարդյուն մտատանջվելու փոխարեն զբաղվել միզուցե ոչ արդյունարար, սակայն ստեղծագործ ու էներգետիկ առումով առավել զարգացնող աշխատանքով: Երբեմն հասնելով անձնային աճի և դիպչելով վեհ գաղափարների՝ մարդը բարձրացնում է իր ինքնագնահատականը և հասկանում, որ իրեն ստրեսսի մեջ գցած երևույթը բոլորովին էլ այնքան անլուծելի չէ, որքան թվում էր, կամ էլ հաշտվում է այն փաստի հետ, որ որոշ իրողություններ ուղղակի փոփոխման ենթական չեն և ինքն ի զօրու չէ արմատապես լուծում տալ որոշ հարցերի, որքան էլ մեծ լինի դա անելու ցանկությունը [9]: Այնուամենայնիվ, զբաղվելով կողմնակի աշխատանքով՝ առողջ և բանական սահմանն անցնելը այստեղ ևս ցանկալի չէ, և ամեն առանձին դեպք պահանջում է հոգեթերապևտիկ տեղին մոտեցում:

Մյուս պաշտպանական մեխանիզմը, որը կարժանացնենք դիտարկման, իր ուրույն տեղն ու նշանակությունն ունի անձի հոգեկան առողջության պահպանման և ֆրուստրացիաներից ընկրկելու գործում: Այն գիտականորեն անվանվել է պրոյեկցիա: Այս տերմինն անգլերենից թարգմանաբար նշանակում է արտահանում, արտապատկերում: Եզրույթն առաջին անգամ գործածել է Զ. Ֆրեյդը, իսկ հոգեվերլուծության և հոգեբուժության մեջ հանրաճանաչ է դարձել Ռ. Մյուրբեի կողմից, որը 1939 թվականին թերթապես հիմնադրել է այժմ մեծ համբավ և գործածություն ունեցող հոգեդիագնոստիկա ուղղվածությունը՝ պրոյեկտիվ թեստերի մեծ արսենալ մշակելով, որոնք լայն կիրառություն ունեն ենթագիտակցության ուսումնասիրման համար [10, էջ 176]: Պրոյեկցիան մի պաշտպանական մեխանիզմ է, որը բնութագրական է անձի՝ ինքն իր որոշակի հատկանիշների վերագրմամբ մեկ այլ անձի: Ավելի հաճախ իհարկե մենք՝ մարդկային բոլոր առավելություններով և թերություններով ի ծնե օժտված անձիքս, հակված ենք դիմացինին վերագրել ոչ թե այն դրական և հասարակության մեջ ընդունելի հատկանիշները, այլ բացասականը, որը անձը թաքցնում է ենթագիտակցական մակարդակում [11]: Ստեղծված խնդրահարույց իրողության մեջ պրոյեկցիայի հայտնաբերման դեպքում, հոգեթերապևտիկ մոտեցումը արդյունավետ դարձնելու նպատակով, մասնագետը պետք է համակ ուշադրությամբ լսի այցելուին, ընթացքում ֆիքսի այլոց մասին վերջինիս արտահայտած կարծիքները, և այդպիսով հասկանա այցելուի իրական մարդկային տեսակն ու բնույթը, քանի որ նա կարտապատկերի իրեն իսկ բացասական բնութագրական գծերը՝ նկարագրելով մյուսներին, որոնք իր պես չեն մտածում և իր կարծիքը չեն կիսում այս կամ այն հարցի շուրջ [10]:

Հոգեվերլուծության մեջ ավանդաբար ընդունված է պաշտպանական մեխանիզմների դիագնոստիկական իրականացնել պրոյեկտիվ մեթոդների կիրառությամբ, սակայն վերջիններս եզրույթի նեղ իմաստով թեստ չեն կարող համարվել, քանի որ թեստի անհրաժեշտ և բավարար չափանիշները հետևյալն են. ներկայացվածի ստանդարտիզացված լինելը և արդյունքների մշա-

կումը, մյուսը արդյունքի անկախությունն է փորձարարական իրավիճակից և փորձարկողի անձից, և վերջապես ինդիվիդուալ տվյալների համադրումը նորմատիվների հետ: Իսկ վերջիններս ստացվել են նույնատիպ պայմաններում բավարար ներկայացուցչական խմբում: Ելնելով տվյալ չափանիշներից՝ կարելի է փաստել, որ պրոյեկտիվ տեխնիկան բավական անկատար է և ոչ օբյեկտիվ [8, էջ 67-79]:

Դիմելով հոգեբանական խորհրդատվության կամ այդ ոլորտում բարձր որակավորում ստացած մասնագետի՝ այցելուն նախ և առաջ ակնկալում է ստանալ մի ամբողջ օգնող-օժանդակող գործիքների համակարգ, որը նրան կօգնի լուծել իր առօրյա միջանձնային խնդիրները, կշտկի իր հարաբերությունները մտերիմների հետ ընտանիքում կամ գործընկերների ու թիմի հետ աշխատավայրում, կընդգծի վերջինիս առաջնորդի, ձեռնբերեցի կամ ուղղակի խմբի լիարժեք ղեկավարի կամ անդամի հմտությունները: Նաև ինչու՞ չէ, հոգեթերապևտի, թերնինգավարի կամ խորհրդատուի այցելությունների և ծախսած գումարի դիմաց կստանա համարժեք մասնագիտական ծառայություն (դրական տրամադրվածություն, ուժ, ավյուն, վաղվա օրվա նկատմամբ հավատ, լավատեսություն և այլն): Ահավասիկ, այստեղից է բխում որակավորված մասնագետի գրագիտության և մասնավորապես հոգեդիագնոստիկ մեթոդների լավագույն տիրապետման անհրաժեշտությունը: Հոգեբանի մոտ այցելորի ավարտվելուն պես այցելուն ստանում է իր անհատական խնդրի լուծմանն առնչվող խորհրդատվություն, որը նա՝ լիովին գիտակցված կերպով, կիրառելու է տարբեր կյանքի իրավիճակներում, իրական խնդիրների ի հայտ գալուն պես: Բնականաբար այցելուն մասնագետ չէ, և երբեմն կարող է չնկատել և ռեալ գնահատական չտալ իր հետ կատարվող դրական փոփոխություններին: Իդեալական գնահատել ստացված արդյունքներն անգամ ի գործ չէ մասնագետ-կոնսուլտանտը/խորհրդատուն: Հետևաբար, անկախ այն հանգամանքից, որ անձը ավարտել է իր խորհրդատվությունը, երբեմն հարկ է լինում անձի՝ հետսեանսային հոգեդիագնոստիկ դիտարկման շարունակություն: Այդ խնդիրը շատ արդի է, և համակցված, մեծ էֆեկտիվություն է տալիս հոգեդիագնոստիկ մեթոդների՝ մասնավորապես թեստերի կիրառման հետ մեկտեղ: Ինչու՞ է դա այդպես, և մի՞թե բավարար չեն խորհրդատվության ընթացքում անձի մասին հավաքած ինֆորմացիան և մոտավոր անձի նկարագիրը [7]:

Վերը նշված իրավիճակին զուգահեռ նշենք, որ հաճախ առաջին կամ մի քանի հանդիպումների ընթացքում մասնագետի մոտ կարող է բարդություն առաջանալ այցելուի անձնային հատկանիշների բազմաշերտ ենթատիպերի, խառնվածքի առանձնահատկությունների, այնպիսի՝ միգուցե թույլ արտահայտված անձնային հատկությունների ու ենթագիտակցորեն կատարվող սովորությունների մասին լիարժեք պատկերացում ստանալու մեջ [5]: Տվյալ բարդությունից խուսափելու համար արդի հոգեբանության մեջ մեծ կիրառություն են գտել տարաբնույթ հոգեդիագնոստիկ թեստերը, որոնք օժանդակում են

հոգեբանական ներազդման արդյունավետության գնահատմանը: Գրագետ մասնագետը պարտավոր է մի քանի՝ առնվազն երկու անգամ թեստավորել այցելուին, մինչ խորհրդատվությունը և դրանից հետո [1]: Եվ հետևաբար անձի պաշտպանական մեխանիզմների ուսումնասիրման գործընթացում, հոգեդիագնոստիկ մեթոդների կիրառման առանձնահատկությունները պետք է խստորեն հաշվի առնել, ավելին. հոգեդիագնոստիկական թեստավորումը պրակտիկ թերապիայի մեջ ավելի շուտ պետք է դիտել որպես կանոն:

Հոգվածի նպատակն է վերլուծել և ամփոփել անձի պաշտպանական մեխանիզմների ուսումնասիրման գործընթացում հոգեդիագնոստիկ մեթոդների ընտրության սկզբունքների պահպանման և կիրառման առանձնահատկությունները: Հասկանալի է, որ շփման տարբեր ոլորտներում և գործնական ասպեկտներում մխրճված լինելով՝ հոգեբանական խորհրդատվության բարձր արդյունավետության և օգտավետ արդյունքի հասնելու համար կարևորվում են անձնային որոշ գծեր: Դրանք ինչ-որ չափով օգնում կամ էլ խանգարում են նպատակի ստացմանը, կլինի միջանձնային շփումներում, թե միանձնյա ինքնուրույն որոշումների կայացման մեջ [7]: Այդ փաստը կներկայացվի հաջորդիվ՝ հոգեդիագնոստիկական մեթոդների ներկայացմանը զուգընթաց: Անդրադառնալով նաև անձնային աճի և անձի պաշտպանական մեխանիզմների արտահայտվածության չափի միջև կապին:

Անձնային աճի հիմնական բնութագրիչներն են. ուղղվածությունը կամ հակվածությունը, մասշտաբը և ակտիվությունը: Արդի հոգեբանության մեջ անձնային աճը չափելի մեծություն է: Այն սերտորեն կապված է այն բոլոր դրական և շոշափելի փոփոխությունների հետ, որ պատահել են անձի Ես-ի հետ ինչ-որ ժամանակահատվածում: Եվ ինչպես էլ որ անվանենք այս փոփոխությանը, անձնային աճ, անձի Ես-ի աճ կամ զարգացում, անձնային զարգացում և այլն, միևնույն է, տարբեր անվանումների տակ ամփոփված է անձի հիմնական առանցքի կայունացում, անձի Ես-ի հետ կատարված դրական տեղաշարժ և անձնային ներքին պոտենցիալի հզորացում: Անհասկանալի է, թե ի՞նչ է կատարվել անձի հետ, անբացատրելի է տեսանելի փոփոխությունը, սակայն մի զգալի բան փոխվում է, դառնում է այլ: Մարդը դառնում է ավելի խորը, ուժեղ, ներքնապես ավելի հարուստ, սկսում է իր կյանքն ավելի հմտորեն կառավարել և ճիշտ ու նպատակահարմար որոշումներ կայացնել: Անձի Ես-ը դառնում է ավելի ճկուն և հարմարվող արտաքին գործոններին ու միջավայրին [12]:

Եզրափակելով որոշ պաշտպանական մեխանիզմների մասին ուսումնասիրությունը և արդեն իսկ նկարագրելով դրանց անքակտելի կապը և նաև խոչընդոտումը անձնային աճին՝ հարկ է ասել, որ ամեն դեպքում ցանկալի է ամեն իրադրության մեջ աշխատել լինել հողային և չկորցնել իրականության զգացումը: Նշենք, որ Ֆրեյդն ինքը, հայտնաբերելով պաշտպանական մեխանիզմների որոշ տեսակներ, այն մտքին էր, որ հոգեվերլուծաբանի խնդիրը

կոնֆլիկտի պատճառը գտնելն ու այցելուի գիտակցականին հասցնելն է, ապա մեծն բժշկող Հիպոկրատի խոսքերին համապատասխան. «բնությունը կբուժի» [10]: Հոգեբանական խորհրդատվության գործընթացում, բացի անձի՝ ինքն իր հոգեվիճակի շուրջ սուբյեկտիվ նկարագրությունից, կարևոր է նաև նույն հոգեվիճակի ճիշտ, օբյեկտիվ գնահատականը: Այս վերջին հարցի պատասխանը տալիս է հոգեդիագնոստիկան, որի զինանոցում կան բազմաթիվ մեթոդներ: «Դիագնոզ» (հուն.՝ diagnosis - ճանաչում, dia - առանձին, gnosis - գիտելիք) եզրույթը հունարենից թարգմանաբար նշանակում է ինչ-որ բանի ճանաչում, բացահայտում: Բժշկագիտության բնագավառում այն թարգմանվում է «ախտորոշում», որը ընդունելի է: Ըստ «Պրոյեկտիվ մեթոդների գիտակիրառական առանձնահատկությունների համակարգումը» գրքի հեղինակ, հոգեբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր պրն Ավանեսյանի՝ հոգեբանության և մասնավորապես հոգեբանական ճանաչման կամ գնահատման պարագայում ավելի ճիշտ է պահպանել հունական արմատը և գործածել «հոգեդիագնոստիկա» բառը [1]: Եթե փորձենք մեկնաբանել «հոգեբանական դիագնոզ» եզրույթը, ապա կարելի է ասել, որ այն ախտորոշում է անձի հոգեկան առանձնահատկությունները՝ դիտելով դրանք անձի դինամիկ կառույցում, բացահայտ դարձնելով դրանց ի հայտ գալու պատճառահետևանքային կապերը, նաև առավել տիպաբանորեն մոտեցում ցուցաբերում անձի առանձնահատկությունների ախտորոշմանը: Նման կոնտեքստում ավելի գերադասելի է օգտագործել հոգեդիագնոստիկա կամ «հոգեբանական գնահատում» (psychological assessment) տերմինը, որը չի խեղաթյուրում բժշկական և հոգեբանական կոնսուլտացիաների հստակ սահմանագիծը: Հետևաբար «հոգեախտորոշում» բառացի թարգմանությունը ճիշտ և նպատակահարմար չէ [4, էջ 5-6]: Հատուկ մշակված հարցարանների, հոգեբանական թեստերի միջոցով գնահատումը կամ ճանաչումը իրականացվում է մշակված նորմերին կամ հատուկ չափանիշներին համապատասխանությունը ճշգրտելու համար:

Այժմ, որպես օրինակ, փոքր-ինչ դիտարկենք 1983-1985 թթ. ամերիկյան հոգեբաններ Մաք Կրայեի և Պ. Կոստայի կողմից մշակված անձնային հնգագործոն հարցարանը կամ «Մեծ հնգյակ» (BIG FIVE) կոչվող թեստը, որը արդի չափանիշներով համարվում է լիովին բավարար անձի հոգեբանական օբյեկտիվ պատկերը կամ անձնային օբյեկտիվ մոդելը ստանալու համար: Ավելի ուշ մեթոդիկան վերամշակվեց այլոց կողմից և ներկայացվեց ՆԵՌ-անձնային հարցարան (NEO, անգլ.՝ Neurotism, Extraversion, Openness) կամ ՆԵՌ-Պ-Ռ (NEO-PI-R) անձնային հարցարան վերջնական տեսքերով: Այն ըստ ոլորտների անձնային անթիվ բնութագրերը խմբավորման յուրատեսակ միասնական համակարգ է: Հոգեբանական դաշտում նման մեթոդիկայի ընդունումը և ներդրումը հիմնված է հոգեվեգվաբանական մոտեցման և գործոնային վերլուծության մեթոդի վրա: Անձի հինգ հիմնական գծերն են նեյրոտիզմը (neuroticism), էքստրավերտությունը (extraversion), լայնախոհությունը կամ

բացությունը փորձին (openness to experience), բարյացակամությունը (agreeableness), բարեխղճությունը (conscientiousness): Վերջիններս միմյանցից անկախ, ժամանակի մեջ կայուն գործոններ են [3]: Մեթոդիկայի միասնական ընդունման հիմք է ծառայել գործոնների այնպիսի կոմբինացիան հնգյակի մեջ, որոնք թույլ են տալիս ցանկացած մարդու առավել համընդհանուր և հանգամանալից նկարագրություն, ինչը շատ կարևոր է [13]: «Մեծ հնգյակ»-ի անկախ ցուցանիշների չափումը կատարվում է վերը նշված նույնանուն թեստով: «Մեծ հնգյակ» թեստը բաղկացած է 75 զույգ խթանիչ իմաստավորում ունեցող հարցերից, որոնցից յուրաքանչյուրն իրենց հերթին պարունակում են իրարամերժ երկու հարցադրումներ, որոնք նկարագրում են մարդու վարքագիծը: Այժմ «Մեծ հնգյակը» ունի մեծ համաշխարհային ճանաչում և համատարած պրակտիկ օգտագործում ոլորտի մասնագետների կողմից: Քանի որ «Մեծ հնգյակ» մոտեցումը շոշափում է միայն անձնային դրական կողմերը՝ չընդգծելով անհատի վիճելի ու բացասական դրսևորումները, այժմ լայն կիրառություն է ստացել «Մուլթ եռյակ» եռագործոն մոդելը: Այն իր մեջ է ներառում նարցիսիզմ, փսիխոպաթիա և մաքիավելիզմ անձնային գծերը, որոնց միջև հայտնաբերվել են դրական կոռելացիոն կապեր [3]:

Իր հերթին՝ հոգեբանական թեստերի կիրառական ոլորտը նույնն է բոլոր երկրների ժողովուրդների և մասնագետների համար, սակայն անհրաժեշտ է և պարտադիր, որպեսզի հոգեդիագնոստիկ թեստերը (նաև հոգեդիագնոստիկ պրոյեկտիվ թեստերը) լինեն հայերեն տեղայնացված, և որ կարևոր է՝ շարունակական: Վերջինս ենթադրում է թե՛ փոխ առնված, թե՛ հայրենական՝ տեղում կազմված թեստերի կատարելագործում, նորարարության, անվերջ մշակման միտում, տեղում չդրփելու կարողություն: Այդ թվում նաև դրվում է ևս մեկ պահանջ-պարամետր. նյութի օրիգինալությունը: Արտասահմանյան՝ սկզբնաղբյուր հանդիսացող գրականությունից թարգմանության, մշակման ժամանակ գրականությունը չպետք է կորցնի իր օրիգինալությունը: Այս գործոնը խստագույնս կարևորվում է, քանի որ մենք՝ հայերս, չհանդիսանալով հոգեբանական գիտության սկզբնավորման ու կայացման օրրան, օգտվում ենք այլոց աշխատություններից և նյութերից, որոնք անհրաժեշտաբար պետք է հանդիսանան մայր օրինակ, և ոչ ինչ-որ երրորդ կողմի՝ ինքն իր ազգային առանձնահատկություններին համապատասխան տեղայնացված նյութ կամ առավել ևս անհաջող թարգմանություն [2]: Անձի առանձնահատկությունների ուսումնասիրությունը պահանջում է բազմակողմանի ու համալիր մեթոդների կիրառում, հատկապես տարբեր բնույթի ստանդարտիզացված ու վերբալ և պրոյեկտիվ թեստերի համադրման միջոցով: Այս ուղղությամբ, խորքային ու հետաքրքրական աշխատանք է կատարել Աստղիկ Սերոբյանը, ով իր գիտական հոդվածում ցույց է տվել վերոնշյալ հոգեդիագնոստիկ պրոյեկտիվ թեստերում անձնային գծերի փոխկապակցվածությունը, նաև դրանցից մեկի կամ մի քանիսի ի հայտ գալու դեպքում վերջիններիս արտահայտվածության աստի-

ճանը: Վերլուծության միջոցով փորձ է արվում բացահայտելու «Մուֆ Եոյակ» գործոնների պայմանավորվածությունը անձնային գծերով: Ռեգրեսիոն վերլուծության միջոցով տրված է մի անձնային գծի կամ մի քանիսի սիներգետիկ պայմանավորվածությունը և մեկ այլ անձնային գծի կանխորոշումը: Գծային ռեգրեսիոն վերլուծությունը հանգեցնում է այն արդյունքին, որ մաքիավելիզմ, նարցիսիզմ և փսիխոպաթիա ռեգրեսսիայի անկախ փոփոխականները միմյանցից իրականում անկախ չեն: Ավելին. պարզվում է, որ $p < 0,001$ նշանակալիության աստիճանի դեպքում «Մուֆ Եոյակ»-ի մոդելում փսիխոպաթիան և նարցիսիզմը համեմատաբար միմյանցից անկախ գործոններ են, իսկ ամենամեծ կշիռն ու դերն ունի մաքիավելիզմը, այսինքն վերջինս նարցիսիզմի և փսիխոպաթիայի արտահայտվածության չափն է տալիս: Միևնույն ժամանակ մաքիավելիզմի համար դրական կանխորոշիչ են նարցիսիզմը և փսիխոպաթիային: Սակայն կատարված հետազոտության արդյունքում «Մուֆ Եոյակ» գործոնների լիակատար փոխկապակցվածությունը լիովին չի բացահայտվում, ստույգ է այն փաստը, որ երեք գործոնները միմյանցից անկախ չեն: Հետևաբար հարկ է լինում հետագա ռեգրեսսիոն վերլուծության մեջ ներգրավվել նաև վերը քննարկված հնգագործոն մոդելի գործոնները [3]: Ներմուծելով անձնային 5 հիմնական գծերը և կատարելով ռեգրեսիա՝ դուրս է բերվել մի շատ հետաքրքրական փաստ: Այն է, որ նարցիսիզմը լիովին բացասական գիծ դիտել պետք չէ, ինչը չի կարելի ասել փսիխոպաթիայի և մաքիավելիզմի մասին, քանի որ նարցիսիզմի արտահայտվածության աստիճանը կանխորոշում են նեյրոտիզմ, էքստրավերտություն և լայնախոհություն անձնային գծերի կոմբինացիան, ընդ որում՝ հողվածում ստացված նկարագրողական վիճակագրությունը ապացուցել է, որ էքստրավերտությունն ու լայնախոհությունը կանխորոշում են միայն ու միայն նարցիսիզմը: Մինչդեռ նեյրոտիզմը հիմք է նարցիսիզմի ու փսիխոպաթիայի համար, իսկ բարյացակամությունը՝ փսիխոպաթիայի ու մաքիավելիզմի համար: Ամփոփ կարելի է ասել, որ բացի նշված անձնային գծերից նարցիսիզմի համար դրական կանխորոշիչ է մաքիավելիզմը: Կարելի է եզրակացնել, որ այսպիսով նարցիսիզմը դրական դրսևորում է, միջանձնային հարաբերություններում այն կարող է շատ պիտանի դեր խաղալ: Անդրադառնալով հողվածի մեջ ստացված արդյունքներին՝ նշենք, որ մաքիավելիզմը հիմնաքարային գործոն է նարցիսիզմի և փսիխոպաթիայի միջև, իսկ նարցիսիզմն ու փսիխոպաթիան միմյանցից անկախ են: Բնականաբար անձի բացասական անձնային գծերի, մուֆ կողմերի և հակասոցիալական դրսևորումների համակարգ հանդիսացող «Մուֆ Եոյակ» եռագործոն մոդելը կարիք ունի կառուցվածքային ու խորապես ուսումնասիրման՝ պարզելու համար յուրաքանչյուր գործոնի բազմաշերտ կառույցն ու նշանակությունը: Վերլուծության արդյունքում կարող ենք եզրակացնել, որ պաշտպանական մեխանիզմների փոքր մասնաբաժին, առկա են և թույլատրելի բոլորի մոտ, սակայն երբ այն գերազանցում է որոշակի իրական սահմանները, այն

դառնում է ակնհայտ և մասնագիտական միջամտության ենթակա երևույթ, ինչի մասին հիշատակել է Դ.Ե. Ռայգորոդսկին: Հետևաբար, անկախ այս կամ այն անձնային գծերը բացահայտող հոգեբանական թեստի պատասխանները ունենալու հանգամանքից, միևնույն է անհերքելի են մնում հոգեբանական պաշտպանական մեխանիզմների կամ գոնե դրանցից մեկի (եթե ոչ մի քանիսի սիներգետիկ էֆեկտի) ազդեցության կարևորությունը ստացվելիք իրական արդյունքի վրա [11]: Չենք ընկրկի օգտագործել անգամ ստացված պատկերի «խեղաթյուրում» արտահայտությունը, և որակավորված մասնագետի գործի դժվարացումն այդ, թեկուզ մեկ թաքնված մեխանիզմի, անձի մոտ առկայության պատճառով: Անհերքելի է նաև «Մեծ հնգյակ» և «Մութ եռյակ» մոդելներում ընդհանրացված անձնային գծերի կանխորոշիչ դերը հոգեբանական խորհրդատվության մեջ:

Այսպիսով, հոգեդիագնոստիկական մեթոդիկաների արսենալը չափազանց լայն է, հետևաբար հայտնի են տարբեր դասակարգումներ, բազմազան մոտեցումներ և խմբավորումներ: Իրենց հերթին՝ հոգեդիագնոստիկական մեթոդիկաներում թեստերի կիրառությունը բավական ծավալուն և հոգեդիագնոստիկական մեթոդիկաների արդյունքը ներկայացնող համակարգ է: Թեստերը, կախված կիրառման նպատակից և նշանակությունից, առանձնացվում են ամենատարբեր խմբերի մեջ: Դրանցից են հարցարան-թեստերը, հաստատող պարունակությամբ թեստերը, արդյունք ցույց տվող թեստերը, գործողություն արտահայտող թեստերը, ֆիզիոլոգիական(օրգանիզմի պատասխան ռեակցիան ի հայտ բերող) թեստերը և այլն: Հոգեդիագնոստիկ մեթոդների հիմնավորման և արդյունավետության տեսանկյունից առաջատար է կիրառված մեթոդի օբյեկտիվ-սուբյեկտիվ լինելու գործոնը: Վերջիններս հստակ տարանջատված չեն, քանի որ առաջինի դեպքում մինիմալի է հասցվում հոգեբան-դիագնոստի գործոնը, մյուսի դեպքում՝ մեթոդիկայի վերջնարդյունքը կախում ունի մասնագետի փորձից ու ինտուիցիայից: Այս երկու մեթոդիկաների մեջ կիրառվում են տարաբնույթ տեխնոլոգիական օպերացիաներ, և այդտեղից նրանց դասակարգումը օպերացիոն է: Շատ կարևոր է հաշվի առնել այն հանգամանքը, որ եթե օբյեկտիվ թեստավորման դեպքում, անձին տրվում են ինտելեկտուալ և անձնային հատկանիշները պարզող, առանձնահատկությունները կամ միգուցե ձեռքբերումները բացահայտող թեստային հարցեր, և արդյունքը պարզում ու արձանագրում է մասնագետը, ապա սուբյեկտիվ մեթոդիկայի դեպքում պրոցեսի ընթացքն ու վերջնահաշիվը ակնհայտորեն այլ է: Փորձարկվողը դիտում և գնահատում է արտաքին օբյեկտներն ու հասկացությունները, և ինքն իրեն է գնահատում: Ստացված պատասխանի ընտրանքային դաշտը լայն մասշտաբ է զբաղեցնում, և անհրաժեշտություն է առաջանում պատասխանների լայն ընտրանքից առանձնացնել օրինաչափ նորմատիվը: Պրոյեկտիվ թեստերին կարելի է կոչել յուրօրինակ «ազատ թեմայով շարադրություն»: Նման թեստերի արդյունքները տարաբնույթ պատ-

կերներ են կամ տեքստեր: Վերջնարդյունքը կախված է փորձարկվողի կենսափորձից, անձնային հատկություններից, արժեհամակարգից, ինչը խիստ անհատական է, քանի որ այս կամ այն պատկեր-տեքստ-պատասխանը անձը ընտրում է իր ներքին մոտիվներից ելնելով: Սակայն հենց դա էլ թույլ է տալիս, որպեսզի պրոյեկտիվ թեստերը հանդիսանան հոգեդիագնոստիկական լուրջ մեթոդիկա, որը կոչված է բացահայտելու անձի մղումները, ռեալ արժեհամակարգը և ավելի խորին անձնային շերտերը՝ դուրս հանելով թաքնված պաշտպանական մեխանիզմները, որոնք հաճախ լիովին չեն էլ սանձվում ու տրվում հոգեթերապիային կամ այլ հոգեդիագնոստիկ մեթոդիկային: Այս մոտեցումը թեստավորման մեջ պետք է ընդունել որպես անձի բացահայտման օբյեկտիվ գնահատական, քանի որ հենց այստեղ է, որ չկա մասնագետի որակավորման հարց ու ազդեցություն, կա անձնային սուբյեկտիվիզմի ստացված փաստ, անձնային պրոֆիլի իրատեսական ստացում, որը հենց միգուցե ամենաարդյունավետն է գոյություն ունեցողներից [14]:

Սակայն պրոյեկտիվ թեստերի ու հարցարանների համադրման և այս վերջին պնդման մեջ ևս կա ինքնատիպ հակասություն: Այն է. ոլորտի աշխատողների կողմից ցածր մեթոդաբանական կուլտուրայի և պարագիտական պրոյեկտիվ տեխնիկաների կիրառական տարածվածությունը, նաև ստացված պատկեր-տեքստ-պատասխանը ոչ գիտատեխնիկական գործիքահամակարգի օգտագործմամբ մեկնաբանելը, ինչը բերում է այնպիսի արտեֆակտների ի հայտ գալու ռիսկին, ինչպիսիք են արդյունքի գործիքային սխալը և հոգեդիագնոստիկական սուբյեկտիվ սխալը: Մինչդեռ պրոյեկտիվ թեստերը գիտատեխնիկական տեսանկյունից ևս հոգեդիագնոստիկական փորձագիտական գնահատման մեթոդի տարատեսակ են, և ըստ այդմ՝ պետք է բավարարեն մեթոդի բոլոր ընդունված չափանիշներին: Այս մեթոդիկաներով ավելի հուսալի և վալիդ տեղեկություն ստանալու միակ ուղին մի քանի անկախ էքսպերտ-մասնագետների արդյունարար գնահատականը ստանալը և այդ գնահատականների ստուգումն է միմյանց մեջ համաձայնեցնելով: Ընդ որում՝ բոլոր այդ մասնագետները պետք է ընդհանուր հոգեբանական որակավորում և տվյալ կոնկրետ մեթոդիկայով զբաղվելու միասնական մասնագիտական փորձ ունենան: Այսպիսով, հոգեբանական ոլորտում՝ ցանկացած խնդրում, լավագույն արդյունք գրանցելու համար ցանկալի է հուսալի հոգեբանական գնահատման (հոգեդիագնոստիկա) և թիրախային հոգեբանական ներազդման (խորհրդատվություն, թերապիա, թերեհնգ) մեթոդների ներդաշնակ համադրությունը, որը կունենա լուրջ գիտական հիմնավորում:

Գրականություն

1. **Ավանեսյան Հ. Մ.** Պրոյեկտիվ մեթոդների գիտակիրառական առանձնահատկությունների համակարգումը/ Հրանտ Ավանեսյան: Եր. ԵՊՀ հրատ., 2017, 256 էջ:
2. **Ավանեսյան Հ. Մ., Հայրապետյան Դ. Ռ., Հովհաննիսյան Հ. Ռ., Հովհաննիսյան Ս. Վ.,** Հոգեբանությունը և կյանքը, Հոգեբանական մեթոդներ, ԵՊՀ հրատ., 2008, 9 էջ:
3. **Սերոբյան Ա.,** Անձնային գործոնների փոխկապակցվածության խնդիրը անձի ուսումնասիրման «Մեծ Հնգյակ» և «Մութ Եռյակ» մոդելներում, «Բանբեր Երևանի համալսարանի. Փիլիսոփայություն, Հոգեբանություն»/ ԵՊՀ հրատ., 2019, 62-73 էջ:
4. **Ստեփանյան Ռ., Գալստյան Ա.** Հոգեդիագնոստիկա, Ուսումնական ձեռնարկ/ ԵՊՀ: Կազմ.՝ Ռ. Ստեփանյան, Ա. Գալստյան.- Եր.: ԵՊՀ հրատ., 2012, 210 էջ:
5. **Кочюнас Р.** Основы психологического консультирования, М.: "Академический проект" 1999, 240 с.
6. **Негрий В. А.** Психодиагностика и коррекция механизмов психологической защиты как фактора сопротивления обучению//Журнал: Научное мнение, № 3, 2013, с. 175-180.
7. **Немов Р. С.** Н 50 Основы психологического консультирования: Учеб. для студ.Педвузов. М.:Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1999.-394 с.//<https://www.klex.ru/3a0, uяg` 06.12.2020>.
8. **Пантилеев С. Р. Жилина Е. Ю.** Методика диагностики защитных механизмов личности//Вестник Московского университета. Серия 14. Психология, 2009, с. 67-79.
9. **Райгородский Д. Я.** Психология личности . Т.1. Хрестоматия. Издание третье, дополненное.- Самара: Издательский Дом БАХРАМ-М . 2002 – 512с.
10. **Романин А. Н.** Основы психотерапии : учебник / А.Н. Поманин – М. : КНОРУС, 2006. – 528 с.
11. **Райгородский Д. Я.** Практическая психодиагностика. Методики и тесты. Учебное пособие.- Самара: Издательский Дом «БАХРАМ-М», 2001. – 672с. <https://brainmod.ru/tests/manual/psychological-defense/>, uяg` 29.11.2020.
12. **Козлов Н.И.** Психоголос, Энциклопедия практической психологии, мужской и женский взгляд на личность, личностный рост и развитие, <https://www.psychologos.ru/articles/view/muzhskoy-i-zhenskiy-vzglyad-na-lichnostzpt-lichnostnyy-rost-i-razvitie>, uяg` 07.12.2020.

13. **Хромов А.Б.** Пятифакторный опросник личности: Учебно-методическое пособие. - Курган: Изд-во Курганского гос. университета, 2000. – 23 с., <http://osp.kgsu.ru/hromov/5faktor.pdf>, шжг` 30.11.2020.
14. **Журавлев Д.В.** Психодиагностика: классификация видов и типов, Бим-Бад, (2009) http://www.bim-bad.ru/biblioteka/article_full.php?aid=132&binr_rubrik_pl_articles=112 шжг` 04.12.2020.
15. **Колеконова О.Е., Павлов А.Н.,** КГБОУ "Красноярская Мариинская женская гимназия-интернат" '2010-2020 <https://kmariinka.ru/index.php>. шжг` 22.11.2010.
16. **Болучевская В.В., Волчанский М.Е.,** Научно-исследовательская квалификация (преддипломная) практика: методические указания для студентов по специальности «Клиническая психология», Волгоград: Изд-во Волг ГМУ, 2016. https://www.volgmed.ru/uploads/files/2018-11/96875-metodicheskie_ukazaniya_po_nauchno-issledovatel'skoj_praktike_specialnosti_klinicheskaya_psihologiya_specialitet.pdf, (шжг` 15.11.2020)

ОСОБЕННОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ ПСИХОДИАГНОСТИЧЕСКИХ МЕТОДОВ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ЗАЩИТНЫХ МЕХАНИЗМОВ ЛИЧНОСТИ

Карпетян М. А. (ЕГУ, Ереван, Армения)

В статье описаны защитные механизмы личности. Рассматривается обратная связь между личностным ростом и защитными механизмами. Актуальность статьи тесно связана с ее сутью и целью, а именно: В психологическом консультировании, особенно в процессе изучения защитных механизмов человека, следует строго учитывать особенности использования психодиагностических методов, стремясь к тому, чтобы точные методы психологической оценки в практической терапии рассматривались как правило, а не исключение из правил. Отмечается, что исходную и точную информацию о личных качествах и характеристиках посетителя можно получить с помощью психодиагностического тестирования. Представлена модель «Большой Пятерки», разработанная П. Костой и Р. МакКрэйем, которая сейчас наиболее объективно описывает черты личности человека. Он сочетается с трехфакторной моделью «Темной Триады», раскрывающей темные стороны человека. Отмечается также о необходимости оригинальности и постоянного улучшения исходного материала. Уделено внимание на ключевые характеристики психолога или высококвалифицированного человека, на основании которых специалист может собрать мозаику ментального мира другого человека и дать положительный результат.

Ключевые слова. личность, защитный механизм, психодиагностика, тесты, анкета, проекция.

CHARACTERISTIC FEATURES OF APPLICATION OF PSYCHODIAGNOSTIC METHODS IN THE STUDY OF PERSONAL PROTECTIVE MECHANISMS

Karapetyan M. A. (YSU, Yerevan, Armenia)

The article describes the protective mechanisms of the person. A reference is made to the inverse relationship between personal growth and defense mechanisms. The topicality of the article is closely connected with its essence and aim, e.i. in psychological consultation, especially in the process of studying the protective mechanisms of the person, the characteristic features of psychodiagnostic methods should be strictly taken into consideration, aspiring to the accurate methods of psychological estimation in practical therapy to be considered as a rule, rather than an exception to the rules. It is important to receive initial or accurate information about the visitor's personal traits and characteristics by means of psychodiagnostic testing. The model "Big Five", developed by P. Costa and R. McCray, is presented, which nowadays describes personality traits of people most objectively. It is combined with three-factor model "Dark Triad" that exposes the dark sides of the person. The need for originality and constant improvement of the source material is also noted. A reference is made to the main characteristics of the psychologist or of the highly skilled person, on the basis of which the specialist is authorized to assemble the mosaic of the mental world of the person in front of him and give a positive result.

Keywords: *person, defense mechanism, psychodiagnostics, tests, questionnaire, projection.*